

du; fakat batı surunun yakınından akan ve taşıdığı önemli tehlikeler arzeden Kuveyk deresinin varlığı daha fazla büyümesine engel teşkil etti.

Medine ve kaleden itibaren halkalar halinde yayılma eğilimi gösteren Osmanlı Halep'inin en zengin semtleri tüccarın ikamet ettiği, büyük evlerin bulunduğu Ferâfire, Suveyka Ali ve Sefâhiye idi. Küçük tüccara ve zenaatkâra ait basit evler şehri çevreleyen varoşlarda yer almaktaydı. Doğu varoşunun uç kesimleri ile güney varoşunda, kısa bir süre önce göç etmiş yarı kır hayatı yaşayan yoksul halk bulunuyordu. Karlık ve Tatarlar semtleri bu yerleşmelerle oluşmuştu. Ancak kuzey varoşu, güçlü ve zengin hıristiyan topluluğun oturduğu ve buna paralel olarak büyük yerleşme birimlerinin bulunduğu bir kesim şeklinde ortaya çıktı. Osmanlı hâkimiyetinin başlarında, dokumacılık ve ticaret alanında şehrin ekonomik gelişimini kolaylaştırmak amacıyla hıristiyanların yerleştirilmesi sonucu teşekkül eden Cüdeyde Behram Paşa Vakfı ve İpşir Paşa Vakfı sayesinde, ekonomik bakımdan güçlenmiş ve dinî vasıfta olmayan bir kamu alanı ve eğlence yeri haline gelmişti. Öte yandan XVII. yüzyıldan itibaren şehirde güçlerini arttıran ve çeşitli mesleklerle uğraşan yeniçeri zümreleri Bankusa, Bâbünneyreb, Karlık, Bâbülemelek, Bâbülmakâm gibi doğu varoşlarında ikamet etmekteydiler. Şehrin en büyük hanı Kurtbey Hanı olup (1540) eski ana merkezin kuzey bölgesine açılan kesiminde, yirmi iki dükkân, üç han, iki kumaş boyama atölyesinden müteşekkildi. Ayrıca Gümrük Hanı ile Vezir Hanı da (1682) diğer önemli iş ve konaklama merkezleriydi. Halep, Osmanlı döneminde vakıflar sayesinde büyük çarşılara sahip olduğu gibi İstanbul tipi uzun ince minareli camileriyle de bu devrin özelliklerini aktettir. Mimar Sinan'ın ilk eserlerinden Hüsrev Paşa ve Behram Paşa camileri yanında Ahmediye, Şâbâniye ve Osman Paşa medreseleri de dikkat çekici eserler arasında zikredilebilir. Bazıları Türk rokосу üslûbunda XVII ve XVIII. yüzyıla ait konakları, olgun yapı teknikleri cep-heleriyle dönemin mimarisinin güzel örneklerini oluşturur.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Sauvaget, *Alep*, Paris 1941; a.mlf., "Haleb", *IA*, V/1, s. 121-122; a.mlf., "Halab", *EP* (Ing.), III, 88-90; H. Bodman, *Political Factions in Aleppo: 1760-1826*, Chapel Hill 1963; Ab-

dülkerim Refik, *el-'Arab ve'l-'Osmâniyyûn*, Dımaşk 1974, tür.yer.; A. Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976, s. 235-239; H. Gaube – E. Wirth, *Aleppo*, Wiesbaden 1984; B. Masters, *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East*, New York 1988, tür.yer.; A. Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*, New York 1989, tür.yer.; André Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, İstanbul 1995, bk. İndeks.

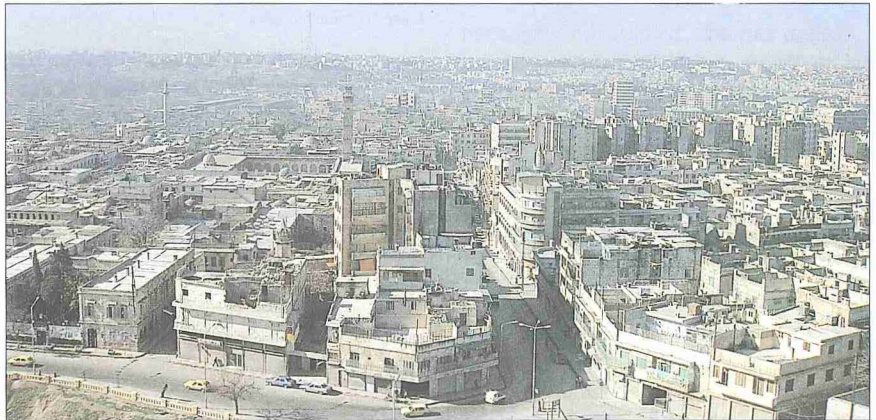
BRUCE MASTERS

Son Dönem. I. Dünya Savaşı öncesinde Halep, İstanbul ve Kahire'den sonra Osmanlı Devleti'nin üçüncü büyük şehri durumundaydı. Savaşın sonlarına doğru İtilâf devletleriyle Araplar'ın hücumlarını sıklaştırmaları üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa başarısız savunma teşebbüslerinden vazgeçip geri çekildi ve şehir önce Arap kuvvetleri, ardından da İngilizler tarafından işgal edildi (27 Ekim 1918). 1920 Martının başında Şam'da toplanan Eşraf Kongresi, Suriye Krallığı'nın kurulduğunu açıklayarak Şerîf Hüseyin'in oğlu Faysal'ı tahta geçirdi. Emîr Faysal'ın Suriye kralı olarak taç giymesine (8 Mart 1920) rağmen Fransızlar Sykes-Picout ve Manda anlaşmasına göre Şam ve Halep'e girdiler. Fransa'nın Suriye'deki yüksek komiseri General Gouraud 1 Eylül 1920 tarihli bildirisıyla, Halep'in 72.243 km²'lik bir saha üzerinde kurulan özerk bir bölgenin merkezi olduğunu ilân etti; İskenderun'u da içine alan bu bölgenin yönetimi Araplar'a bırakılmıştı. Böylece Fransızlar Halep'i, batıyı doğuya bağlayan ana ticaret yolu üzerinde olması sebebiyle, bu ekonomik yönünden daha fazla avantaj sağlayabil-

mek için Suriye'den ayırmaya çalışıyorlardı. Bunun üzerine Halep bölgesinde Fransız manda yönetimine karşı İbrâhim Henânû liderliğinde büyük bir milliyetçi teşkilât kuruldu ve Türkler tarafından silâh ve mühimmatla desteklendi; ancak 1921 yılından itibaren bu destek kesildi. Fransız-Türk savaşı da sona erince Fransız otoriteleri Anadolu'daki bütün askerî güçlerini çekip Arap milliyetçilerinin karşısına çıkardılar. Fransızlar 1922 yılının sonlarında Halep özerk bölgesiyle, onunla birlikte oluşturdukları Şam, Dürzî ve Alevî özerk bölgelerini birleştirerek merkezi Halep olan federal bir devlet kurdular. 1924'te bu federal devlet Suriye adı altında üniter hale getirildi ve hükümet merkezi Şam'a taşındı; İskenderun ise yarı bağımsız bir statüyle doğrudan Beyrut'taki Fransız yüksek komiserliğine bağlandı. Ancak her tarafta Henânû'nun ayaklanmasına Suriye ile antlaşma imzalamak zorunda kaldılar (1936). Bunun üzerine Türkiye İskenderun meselesini ortaya attı ve sonunda Fransa ile Türkiye arasında imzalanan bir antlaşma ile İskenderun Türkiye'ye ilhak edildi (24 Haziran 1939).

II. Dünya Savaşı başlarken Fransa'da Almanya yanlısı Vichy hükümeti iktidarı ele geçirdi. İngiliz savaş uçakları, Halep'in Barun otelindeki Fransız kumanda merkezini bombaladı (1941). General Wilson kumandasındaki İngiliz güçleriyle General Catroux kumandasındaki Hür Fransa hükümeti güçleri birlikte hareket ederek Halep'e girip Suriye'deki Vichy hükümetine bağlı yönetime son verdiler. General Catroux Fransa hükümeti adına

Halep'ten bir görünüş – Suriye

hürriyet vaad etti ve Suriye 29 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler tarafından bağımsız bir devlet olarak tanındı. Ancak Fransa hükümeti bağımsızlığın gerçekleşmesini oyalayınca ülkenin her tarafında Fransa aleyhine gösteriler başladı. Buna şiddetle karşı koyan Fransız askerleri 20-21 Mayıs 1945 günleri Halep'te iki öğrenciyi öldürüp baskılarını arttırdılar ve daha sonra parlamentoya yürüdüler. Suriyeliler'le Fransızlar arasında çıkan çarpışmalara Birleşmiş Milletler müdahale ederek yabancı güçlerin ülkeden çekilmesine karar verdi ve çekilme işlemi 15 Nisan 1946'da tamamlandı.

Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra siyasî sınırlama dolayısıyla Halep geleneksel ticarî bölgesinden ayrıldığı için ekonomik buhran geçirdi. Ancak kara ve demir yollarının merkezinde bulunduğundan Şam'la mukayese edildiğinde yine de bir ticaret merkezi olarak önemini koruduğu dikkati çeker. Daha sonra şehir, bütün tarım ürünlerini Lazkiye yoluyla ihraç eden bir ticaret merkezi haline geldi. Bugün Suriye ticaretinin % 38'i Şam, % 30'u Halep yoluyla yapılmaktadır. Halep bir ticaret merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda Suriye'nin en önemli sanayi merkezlerinden biridir. Şehirde cam, çimento ve özellikle çeşitli tekstil fabrikaları bulunmakta, ayrıca geleneksel el dokuma tezgâhları da faaliyetlerine devam etmektedir. Halep'te 1946 yılında ilk defa mimarlık fakültesinin açılmasıyla başlayan yüksek öğretim faaliyeti şehri bugün ülkenin ikinci büyük eğitim merkezi haline getirmiştir. Halen burada 1958'den beri çeşitli fakülteleriyle hizmet veren ve toplam öğrenci sayısı 60.000'e yaklaşan bir üniversite, birçok yüksek okul ve enstitü ile tip fakültesi öğrencilerinin eğitim gördükleri ve aynı zamanda şehrin en büyük sağlık kuruluşu olan bir uygulama ve yüksek ihtisas hastahanesi bulunmaktadır.

Halep, zamanla birbirleriyle kaynaşan çeşitli din ve dinî fırkaya mensup Arap, Türkmen, Kürt, Ermeni ve yahudi gibi milletlerden oluşmuş kozmopolit bir ahalیه sahiptir. Şehrin nüfusu 1883'te 99.179 iken 1908'de % 71.4'ü müslüman, % 20.6'sı hristiyan ve % 8'i yahudi olmak üzere 119.811'e, 1946'da 340.000'e, 1976'da 750.000'e, 1983'te 985.413'e, 1992'de 1.445.000'e (tah.) yükselmiştir; şehrin merkezi olduğu ilin nüfusu ise 2.667.000'dir (1992 tah.). Nüfusun büyük çoğunluğunu Hanefî ve Şâfiî mezheplerine mensup müslümanlar oluşturmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âişe Abdülkâdir ed-Debbâğ, *el-Hareketü'l-fikriyye fi Haleb*, Beyrut 1392/1972; J. C. David, "Evolution et déplacement des fonctions centrales à Alep aux XIXe et XXe siècles", *La ville arabe dans l'Islam* (ed. Abdelwahab Bouhdiba - Dominique Chevallier), Tunus 1982, s. 247-259; Zevkân Karkût, *Te'tavvurü'l-hareketi'l-va'taniyye fi Süriye*, Dimaşk 1989, s. 231; Ali Rızâ, *Kıssatü'l-ki'fâhi'l-va'tani fi Süriye*, Halep 1979, s. 57, 79, 87; a.mlf., *Süriye ba'de'l-istiklâl*, Halep, ts. (Matbaatü Şîk Blok), s. 86, 91, 104, 115; Mahmûd Harîtanî, *Esvâku'l-medîne bi-Haleb*, Dimaşk 1991; Nedîm Fak - Fuâd Hilâl, *Delîlû Haleb*, Halep, ts. (Matbaatü Câmia Haleb), s. 80, 82, 113, 118, 173, 227; Mustafâ Tallâs v.dğr., "Haleb", *el-Mu'cemü'l-coğrâfi li'l-ku'ri'l-Arabiyyi's-Sûri*, Dimaşk 1992, III, 94-108.

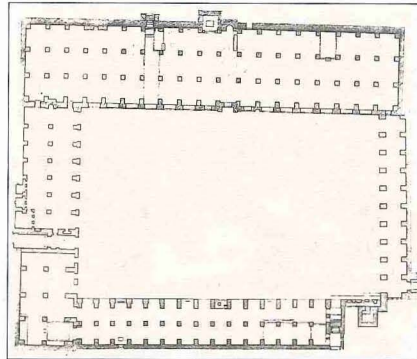
MAHMÛD HARÎTÂNÎ

HALEP ULUCAMİİ

Suriye'deki
erken İslâm mimarisinin
ilk örneklerinden biri.

Halep Kalesi'nin batısında eski Bezâzlar Çarşısı'nda bulunan külliye içinde yer alan cami (el-Câmiu'l-kebîr, el-Mescidü'l-câmi'), bitişiğindeki Hz. Zekeriyâ'ya izâfe edilen türbeden dolayı Zekeriyâ Mescidi adıyla da anılmaktadır. Kaynaklarda, Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik tarafından 96-97 (715-716) yıllarında bir katedralin avlu veya hazîresi üzerine cuma mescidi olarak inşa ettirildiği bildirilen ilk bina 351'de (962) Bizans İmparatoru II. Nikephoros'un şehre saldırısı sırasında yanmış, 354'te (965) Seyfûddeve el-Hamdânî'nin tamiriyle yeniden ibadete açılmıştır. Caminin günümüze ulaşan en eski mimari elemanı, 483 (1090) yılında Selçuklu Sultanı Melikşah'ın köklü bir onarım

Halep Ulucamii'nin planı

sırasında yaptırdığı minaredir ve kitâbesine göre üst kısmı kardeşi Tutuş tarafından 487'de (1094) tamamlanmıştır. 564'te (1169) çarşı ile birlikte tekrar yanan cami, 581'de (1185) Halep'i ziyaret eden İbn Cübeyr'in yazdığına göre Nûreddin Zengî'nin emriyle minarenin dışında kalan yerlerinin tamamı temellerine kadar yıkılarak yeniden yapılmıştır. Bir başka yangın da 658'de (1260) Moğol istilâsı sırasında vuku bulmuş, cami Hülâgû'ya eşlik eden Ermeni kralının saldırısıyla büyük ölçüde hasar görmüştür. Bu enkazın onarımını Memlûklü Sultanı Kalavun'un emriyle Halep Kadısı Şemseddin İbn Sakr gerçekleştirmiş (684/1285), caminin yeni minberini de Sultan el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun yaptırmıştır. 724-727 (1324-1327) yıllarında vali Karasungur avlu etrafındaki revakları yenilemiş, 797'de (1395) Berkuk avluya bir şadırvan inşa ettirmiş, 824 (1421) yılında da vali Emîr Yeşbeg el-Yûsuf yıkılan batı revakının üzerini çift meyilli çatıyla, harimin üzerini ise tonozla örttürmüştür. Caminin ilk yapısında bulunan, daha sonraki onarımlar ve yeniden yapımlar sırasında da muhafaza edilen dikey sahin, Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak (1438-1453) tarafından kaldırılarak yıpranan kubbe ve tonozlar yenilenmiş, bu arada duvarlar da payandalarla desteklenmiştir. Batı revakı ile harim mekânının büyük bir bölümü 996'da (1588) Osmanlı Sultanı III. Murad'ın emriyle tamir ettirilmiş, cami 1908'de II. Abdülhamid tarafından yeniden elden geçirilmiştir.

Mimarisi ve süslemeleriyle tamamen Emeviye Camii'ne (Şam) benzediği rivayet edilen Halep Ulucamii'nin ilk yapıldığında üç nefli bazilikal bir plan şemasına sahip olduğu sanılmaktadır. Bina, birkaç defa temellerine kadar yıkıldığından ve her onarımında bazı yeni bölümler ve mimari elemanlar eklendiğinden orijinal yapı dokusunu zamanla kaybetmiştir. Bugünkü şekliyle cami, geniş bir avlunun üç yanını çevreleyen revaklı mekânlar ve güneydeki harim bölümünden meydana gelmektedir. Harim, yanlardakiler duvarlara bitişik olan dört sıra kare kesitli pâyeye bölünmüş üç sahinli bir plan şeması sergiler. Yatık dikdörtgen prizma şeklindeki yapının dikey ekseninde yer alan orta mekânı kubbe, diğer kısımları çapraz tonozlarla örtülmüştür. Kible duvarında derin oyulmuş yuvarlak nişli basit mihrap, sağında minber, solunda da cepheden dışa taşan Hz. Zekeriyâ Tür-